

วรรณกรรมของชาวไทลื้อ

เท่าที่พบจากการสำรวจและเก็บข้อมูลในหมู่บ้านไทลื้อ ลำปาง ที่เป็นวรรณกรรม ลายลักษณ์ บันทึกรวบรวมด้วยสมุดข่อย และสมุดฝรั่ง เขียนด้วยอักษรและอักษรวิธีของล้านนา พบแต่ที่เป็นตำรายา และการดูทิศ ดูทำเลการปลูกเรือน ที่เป็นวรรณกรรมอื่น ๆ และโดยเฉพาะที่เขียนด้วยอักษรวิธีของไทลื้อไม่ปรากฏ¹³ วรรณกรรมที่เป็นเรื่องยาว ยังไม่พบมีแต่เรื่องเล่าต่อ ๆ กันมา ซึ่งส่วนมากคือ วรรณกรรมล้านนาทั่วไปเช่นเรื่อง เจ้าสุวตฺร นางบัวคำ หงส์หิน ทั้งนี้ผู้ให้สัมภาษณ์บอกแต่เคยรู้จักแต่เล่าเป็นเรื่องราวไม่ได้ สันนิษฐานว่าคงเป็นเรื่องที่รับอิทธิพลของล้านนา หลังจากอพยพมาอยู่ที่ลำปาง แล้ว

วรรณกรรมมุขปาฐะบอกเล่าสืบต่อ ๆ กันมา โดยปากต่อปาก ไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์ อักษร อาจแยกประเภทได้ดังนี้

1. นิทานพื้นบ้าน
2. ปริศนาคำทาย
3. บทล้อเล่นของเด็ก
4. คำหยอกสาว
5. คำสั่งสอน
6. คำอวยพร

นิทานพื้นบ้าน นิทานชาวไทลื้อลำปาง มีลักษณะโครงเรื่องคล้ายนิทานชาดก มีแทรก บทสวดมนต์และปริศนาธรรม คาดว่านอกจากจะมุ่งให้ความเพลิดเพลินแล้ว คงมีเจตนาจะแทรกข้อคิด ในการดำรงชีวิตแก่ผู้ฟัง

“ลูกบ่เชื่อพ่อแม่”

“ลูกคุณเดว ไปเยะก่าน ไปมีแฟน คบกับต๊าก ๆ กำนี่ก็ไปโตยแฟน อีป้ออีแม่บ่มี ความหมาย ไปโตยต๊ากว่า แฟนมันกำโจน มันตามแผนไปในเมืองพะงาน ทำไป ๆ เกิดมีครรภ์เกิดมีลูกน้อย งาน หมดแล้ว มันบ่มีรถกะแต่ก่อน มันเดินไปกรุงพะงาน ลูกมันกำเกิดมาแหล่ แต่ก่อนบ่มียาคุมหน้อ แต่ ก่อนเมินมันอย่างหน้อ ต้องก็ใหญ่มา ลูกกำอ้อม เจ็บต้องแหล่คุณ มันกำไปเกิดไปแหวกง่าป่าไม้ เฮ็ดจะ ไต ก่าบเลิงบ้านคุณ จำยังบ่อนนี้ละ โผมันเอาไม้มาแบ่งโค เก็บโหลมาดั่งไฟ ออกลูก โตใหญ่ทำให้ อ้องแม่หน้อ ก็ให้วอย ๆ ชาวบ้านมาผ่องกัน “จะโดมาให้อ้องอยู่” “ป้อละอ่อนไปเก็บโหล” ลูก กุณนี่กำข้าหว่างขา ลูกกุณนี่กำให้อยู่” มันว่าหมู่จาวบ้านกำโจยกันจาวบ้านไปผ่องป้อมัน ต่ายอยู่พื้น และตายงูขบ ก่าเตียงเอาแล้ว จะเฮ็ดจั่งใด กิดเติงหาป้อกับแม่เมื่อมันจะไปมันตึงบ่มีความหมายกับป้อ กับแม่ มันจะไปโตยแผนต๊าก ๆ มันก็คิดว่ากำนี้เอย กูตามไปกับหาป้อกับแม่ ก็ถามคุณ ปะคุณกำถาม มันไปเมินแหล่หน้อ ไปจนมีลูก 1 คุณ ลืมตางไปบ้านมันกำไปแหวกแม่น้ำ “เอ้อ มันจะเล็กกว่าตั้น” ก่าเอาน้องแดงนอนนี้เนื้อ ฟูผ้าไว้ ก่าเอาลูกไว้ตั้นนั้นเอาโตใหญ่วางฝั้งนั้น มันบ่ป้อเล็ก ก็กับมาเลิงก่าง แม่ น้ำ กามาเยบลูกแดงกับแม่มันฝั้งมาเอาลูกแดงโตใหญ่ก็ล่นลงน้ำ ลูกกำต่ายมิด เอ้ย จะเฮ็ดจั่งใด ก่าให้หอนวอน ๆ ก่าถามไป ๆ จาวบ้านว่าไปหยังจะไปไหน เป็นลูกไฟ บอกชื่อป้อแม่ให้จาวบ้านว่า บ่ มีหะ ป้อกับแม่กะต่าย บ้านมันกำขายส่งสะก่านตามหา กำนี่เลยเป้นผีบ้า ซิ่นก่าแก้ เลือก่าแก้ ก่า นี้กำไปวัด หันวัดไฟเข้าไป แก่ซิ่นเฮาก็อายน้อ กำนี่อาจารย์ ตูเจ้าก็มาฮตน้ำเป็นกุนติมา กะเลยโบชชี โบชบ่เล็ก

อันนี้ เจตากลูกคุณเดวหนา เหลือกำป้อ กำแม่หนา มันจื้อว่า นางปารีกำ กุนบา เตียวนี้เหลือ กำป้อ กำแม่ก็เป้นจะนี่ละ”

(ลูกไม่เชื่อคำพ่อคำแม่)

ลูกคนเดียวไปทำงาน ไปมีแฟน คบกันไปคบกันมา ก็หนีตามแฟนไป เห็นพ่อแม่ไม่มีความหมาย แฟนชวนก็ตามไปทำงานในเมือง ทำงานไปจนมีท้อง มีลูกน้อย งานก็หมด แต่ก่อนไม่มีรถ ต้องเดินเท้าไปกรุงพะงาน ลูกก็เกิดมาอีกคน แต่ก่อนไม่มียาคุมกำเนิด แต่ก่อนต้องเดินเท้าท้องก็โต ลูกก็ต้องอ้อม เจ็บท้องจะคลอดอีกคน เดินทางไปจนถึงกลางป่า ทำอย่างไรก็ไม่ถึงบ้านคนต้องพัก ก่อน สามีหาไม้มาสร้างเพิงพัก แล้วไปหาหั่วหาฟืนมาก่อไฟ คลอดลูก ลูกคนใหญ่ก็ร้องไห้ ชาวบ้าน มาพบ ถามว่า “ทำไมมาร้องไห้อยู่” “พ่อเด็กไปเก็บฟืน ลูกคนหนึ่งก็กำลังคลอดอยู่” อีกคนก็ร้อง อยู่” ชาวบ้านจึงช่วยกัน ช่วยไปตามหาพ่อเด็ก พบนอนตายอยู่ งูกัดตายที่นี้เกิดเรื่องแล้ว จะทำอย่างไร นางก็คิดถึงพ่อแม่ ตอนจะจากมากเห็นพ่อแม่ไม่มีความหมาย คิดจากบ้านไปนานมาก จนมีลูก 2 คน ลืมทางกลับบ้าน เดินไปถึงแม่น้ำ “เอ้อ จะลืกหรือว่าตั้นเอาลูกเล็กนอนบนผ้าปูไว้ริมน้ำ เอาลูกคนโตข้ามน้ำไปวางไว้อีกฝั่ง ลุยน้ำกลับมา น้ำไม่ลึกนักลูกกลับมาถึงกลางแม่น้ำ กามาโยบเอา ลูกคนเล็กไป รีบมาเอาลูกคนเล็ก คนโตก็วิ่งลงน้ำ ลูกจึงตามหมด คร่ำครวญว่าจะทำอย่างไรดี ต้องให้ไปถามชาวบ้านไป ชาวบ้านถามว่าเป็นอะไร จะไปไหนเป็นลูกใคร พอบอกชื่อพ่อกับแม่ ชาวบ้าน

บอกว่า ไม่มีละ พ่อกับแม่ตายแล้ว บ้านก็ขายทำบุญงานศพไปแล้ว ที่นี้เป็นบ้า ชื่นก็แก่ เสือกก็แก่ เดินโง่ ๆ เข้าไปในวัด คนเห็น คนดูก็อาย พระรตน้ามนตให้หมดสติ ก็เลยเป็นชี บวชไม่เลิก

อันนี้เป็น ชะตาคูคนเดียว ไม่เชื่อฟังคำพ่อแม่ นางนี้ชื่อว่า ปาริกา คนเดียวนี่ไม่เชื่อคำพ่อ คำแม่ก็เป็นอย่างนี้แหละ”

“หงส์หาบเต่า”

หงส์มาปะเต่า “เต่ามึงอยู่จันนี้ จะกินหยัง บ้านแห่งบ้านแล้ง” “กูบ่อยู่ที่นี่ กูจะเยะ จังใด กูเกิดนี่” “มึงไปโดยกูบ่อ บ้านกูอาหารกำนกินปะละ มั่นบ่ใจแล้ง” “กูจะเยะอย่างใดไปกูบ่มีปีก” “จะกูเอาไป ปากมึงกำบได้ก่อ” “ได้” มั่นกำฮับปาก

หงส์กำเอาไม้กายคอ 2 โต เต่าเอาปากจับไว้ ไปดั่งฮื้อ ๆ อย่างกำไปเรือบิน ไปกำงโด้งกำงนา ควายกำแหงนผ่อ ละอ่อนก็ข้าว ๆ ว่า “หงส์หาบเต่า ๆ ๆ ” ควายฮ้าปากแหงนผ่อกำนี้เต่ามันกำโกเสเปบหน้อ กำว่า “เต่าหาบหงส์วะ” ตกลงมา ตาใส่ควาย เข่วหลุด กำนี้เต่ากะแตกซี้เต่าก็ไปปุ้นติดละอ่อน กุนกะมีซี้เต่า เต่าแตก ควายบ่มีเข่ว ตึงบ่เดวนี้

“หงส์หาบเต่า”

หงส์มาพบเต่า “เต่ามึงอยู่ที่นี่ จะกินอะไร บ้านแห่งบ้านแล้ง” “กูไม่อยู่ที่นี่แล้วกูจะทำอย่างไร กูเกิดที่นี่” “มึงตามกูไปไหม บ้านกูมีอาหารกำนกินมากมาย ไม่แล้งอย่างนี้” “กูจะทำอย่างไรไป กูไม่มีปีก” “กูจะเอามึงไป ปากมึงกำบไม่ได้ไหม” “ได้” เต่าตอบ

หงส์ 2 ตัว เอาไม้มาพาดคอให้เต่าคาบตรงกลาง พาบินไปเสียดังฮื้ออิงอย่างกับเครื่องบิน ผ่านกลางทุ่งกลางนา ควายก็แหงนดู เด็ก ๆ ร้องกันแข็งแซ่ว่า “หงส์หาบเต่า ๆ ๆ ” ควายถึงกับฮ้าปากแหงนดู ที่นี้เต่ากลัวเสียเปรียบ เสียหน้า ฮ้าปากพูดว่า “เต่าหาบหงส์วะ” ตกลงมาตรงปากควายพอดี ฟันควายหลุด ตัวเต่าแตกกระจาย ซี้เต่ากระเด็นไปถูกเด็ก ๆ คนจึงมีซี้เต่า และควายไม่มีฟันล่างมาจนทุกวันนี้

“สหายตุ๊ก”

มีสหาย 2 กุน บ่าแก้วบ่าคำ ตุ๊กหาอาหารกำนกินไป ต่างกุนต่างไป ไปแพะไปป่าบ่าแก้วไป วันที่หนึ่ง จำเม่ ห่อเข้าไปทั้งวัน บ่ได้หยังจกอย่าง กลับมาบ้าน “สุได้หยังมาพ่อง” “บ่ได้หยังแม่สุเหย” “บ่ได้หยัง อาบน้ำกินเข้าเห” เมบอก กำนี้บ่าแก้ว วันพุก จำห่อแฮมเม กำห่อหื้อไปวันคำ บ่ได้หยัง แล้วก็มานั่งฮ่มไม้ บ่ได้หยังจกอย่าง กลับมาหาเม “ผ่อสุได้หยังมาวันนี้” “บ่ได้หยังแม่สุเหย” “โอ บ่ได้หยังมากินเข้า” วันพุกจำห่อเข้าแฮม ได้ 3 วัน ไปเสาะหาหยังหื้อบาได้มานั่งฮ่มไม้ แล้วเตวดาก้เสด็จลงมา เป็นกุนอย่างเฮาเน่ ฮูปงาม “มาหยังโยม” มาเสาะหาอาหารกำนกิน ตุ๊กฮ้าย” “ไปเตอะ กลับบ้านอย่าไปโหดเม” มาบ้าน มาเม่มาถาม “ผ่อสุได้หยังมา” “โอแม่มัน บ่ได้หยังสักอย่าง แล้วตูไปนั่งฮ่มไม้แล้วกุนมาบอกฮื้อกลับบ้านเตอะ จะมาโผด” “ผ่อสุ ไปอาบน้ำ ถ่ายโคเส มาสิ้นเข้า” เมฮู้กัน กำเดียวมานั่ง จะเอาเงินกำจะเอาค่ากำ กำนี้เงินค่ากำเข้ามาติดมอดมอดเฮน

บ่าคำหันสหายได้ ไปตั้งวันฮู้ว่า เตวดามาบอกบุญ กำจำเมห่อเข้า เมท่าเข้า “สุได้หยัง” “บ่ได้หยังแม่สุเหย” บอกกินเข้า “บ่กินละ” วันพุกไปแฮม คำมา เมถาม “สุได้หยัง ๆ ” ว่าอย่างกัน

ถ้วน 3 วัน จำห่อแหม บ่ได้ตั้ง 3 วัน “มึงจำกูห่อเข้า บ่ได้หยังมา” ว่ากันไปว่ากันมาโผมันก็บวบหม้อเข้าหม้อแแกง เทวดาลงมาโผด มีนาเทวดานี้ เทวดาก็ลงมา “เหอโยม มีคนมาโผดเอาหามาก 3 คำ” อย่างอ๊แม่จ้งเกี้ยวนี้ละ (ผู้เล่าให้ดูคำหามาก) มันหื้อ 3 คำ เอาไปโหง คำที่หนึ่งใครได้หยัง คำที่สองใครได้หยัง คำที่สามจะเอาหยัง” เฮานี้ก็เอาหยัง ก่าได้หมด ได้หามากมา 3 คำ จะเอาหยังเมมันว่า “ผ่อสุเออาหยัง” ยาดกันโหง เมก็จำโผโหง โผก็จำเมโหง “โหงโคย” โผมันว่าโคยก็ออกติมเน่อติมโต ติดหน้าติมตา เมก็ว่า “ผ่อสุเฮย จะอยู่จะใด โคยติมหน้าติมตม เอ้อ ผ่อสุเฮยยัง 2 คำ” ก็โหง ขอหื้อโคยหายก็หายหมด หายตึงอันเก่าอันใหม่ (หัวเราะ) “เอ้อแม่สุเฮยไปเยอด้ไหนด บ่มีหยังสักอย่าง” “ยังแหมคำก็ผาละนาโหงเตื่อะ” “ขอโคยอันเก่าเตื่อะ บ่ได้หยังกับเอา” ก็ได้โคยเก่ามาเต้าบะเดวนี

“สหายทุกซ์”

มีสหาย 2 คน ชื่ออ้ายแก้วอ้ายคำ ลำบากในการหาอาหารการกิน ต่างคนต่างไปหากินในดงในป่า วันหนึ่งอ้ายแก้วบอกเมียห่อข้าวให้ ไปทั้งวัน กลับมาไม่ได้อะไรสักอย่าง “ได้อะไรมาบ้าง” เมียถาม “ไม่ได้อะไรละแม่สุเออ” “ไม่ได้อะไรก็ไปอาบน้ำ กินข้าวเถอะ” เมียบอก วันรุ่งขึ้นอ้ายแก้วบอกเมียห่อข้าวให้อีก ไปทั้งวัน ไม่ได้อะไร ไปนั่งอยู่ไต้ร่มไม้ ไม่ได้อะไรสักอย่างกลับมาบ้าน เมียถาม “พ่อสุได้อะไรมาวันนี้” “ไม่ได้อะไรเลยแม่สุเฮย” “โอ ไม่เป็นไรไม่ได้มากก็มากินข้าวเถอะ” วันรุ่งขึ้นให้เมียห่อข้าวให้อีก ได้ 3 วัน ไปหาอะไรก็ได้ ไปนั่งอยู่ไต้ร่มไม้ เทวดาเสด็จลงมา เป็นคนอย่างเรา ๆ นี่แหละ รูปงาม ถามว่า “มาทำไมโยม” “มาเสาะหาอาหารการกินทุกซ์ยากเหลือเกิน” “ไปเถอะ กลับบ้านไปอย่าไปทำร้ายเมีย” จึงกลับบ้าน มาถึงเมียถาม “พ่อสุได้อะไรมา” “โอ แม่มันไม่ได้อะไรสักอย่าง แล้วตูไปนั่งไต้ร่มไม้ มีคนมาบอกว่าให้กลับบ้าน จะมาโปรด” “พ่อสุไปอาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้าเถอะ จะได้มากินข้าว” ผัวเมียพูดจากันสักประเดี๋ยวนึกปรึกษากันว่าตกลงจะเอาเงินเอาทองเงินทองก็มีมาเต็มห่อเต็มเรือน

ฝ่ายอ้ายคำ เห็นเพื่อนได้เงินทองไปเยี่ยมรู้ว่าเทวดามาโปรดเพื่อน จึงบอกเมียห่อข้าวไปทั้งวันกลับมา เมียถาม “สุได้อะไร” “ไม่ได้อะไรแม่สุเออ” เมียบอกให้กินข้าว ก็ตะคอกว่า “ไม่กินละ” วันรุ่งขึ้นไปอีก กลับมาตอนค่ำ เมียถามว่า “สุได้อะไรมา” ว่าเหมือนเดิมนี่ 3 วันบอกให้เมียห่อข้าวให้ 3 วัน ไม่เคยได้อะไรมา โกรธด่าว่าผัว “มึงให้กูห่อข้าวให้แล้วไม่เคยได้อะไรกลับมา” ด่าว่ากันไปว่ากันมา ผัวก็ทุบหม้อข้าวหม้อแแกง เทวดาลงมาโปรด มีจริง ๆ นาเทวดานี้ะเทวดาลงมาโปรด “เหอโดยมีคนมาโปรด เอาหามากมาขอ 3 คำ” หมากอย่างแม่เคี้ยวที่แหละ (ผู้เล่าให้ดูคำหามาก) “ให้หมาก 3 คำ แล้วอธิฐานว่า คำที่หนึ่ง อย่างได้อะไร คำที่สอง อย่างได้อะไร คำที่สาม อย่างได้อะไร “นี่อะไรจะได้หมด เมียถามว่า “สุจะเอาอะไร” แยกกันอธิฐานเมียก็บังคับผัว ผัวก็บังคับเมีย “อธิษฐานควย” ผัวว่า ควยก็ออกเต็มเนื้อเต็มตัว เต็มหน้าเต็มตาเมียจึงว่า “พ่อสุเออ จะอยู่อย่างไรควยเต็มหน้าเต็มตา เอ้อแต่อย่างอยู่ 2 คำ” ผัวก็อธิษฐานขอให้ควยหายหมด ก็เลยหายทั้งอันเก่าอันใหม่ (หัวเราะ) “เอ้อ แม่สุเออ จะไปเยียวที่ไหน ไม่มีอะไรสักอย่าง” “ยังอีกคำหนึ่ง ปรารณาอธิษฐานเอาเถอะ” “ขอควยอันเก่าคืนเถอะ ไม่ได้อะไรก็ไม่เอา” จึงได้ควยอันเก่ามาจึงถึงทุกวันนี้

“นกยางกับปู”

มีหนองน้ำใหญ่ อาจารย์ปล่อยปลาไว้นัก มีตั้งป้าน้อยป่าใหญ่ น้ำออกแล้ว ปลาหายตั้งวันๆ นกยางใหญ่ มันว่าอยู่เมืองพาราณสี เที่ยวมามากินสัตว์ น้ำแห้งไป ปูโตนึงออกมาก นกยางถามว่า “อีปูมึงมาอยู่ที่นี่ อาหารการกินมึงก็มี มีมึงตายแน่ มึงจะโดยกูไปกล่าวบ่ไป เมืองพาราณสี มีอาหารปะเลอะ” “กูไปไม่ได้ กูไม่มีปีก” กันมึงจะแต่ กูจะเอาตามไป มึงอยู่ตายเลย น้ำมันก็จะแห้งมึงจะกินหยั่ง” “ไปกล่าวบ่กล่าว” ปูก็ติดปีกนกยางไป บินไป ไปแถวแม่น้ำใหญ่ ก็เลยลงเอาปูลงมาแม่น้ำใหญ่ นกยางว่าปูกินปลาในหนองของอาจารย์หมด เทวดาลงมาตัดสินว่า “นกยางมันบาปกินปลาอาจารย์เลี้ยงหมด กล่าวบ่กล่าว” มันก็ลงแม่น้ำใหญ่

“นกกระยางกับปูนา”

มีหนองน้ำใหญ่ อาจารย์ปล่อยปลาไว้มาก ทั้งปลาเล็กปลาใหญ่ ถึงฤดูแล้งน้ำแห้งปลาหายไป บ่อยๆ มีนกกระยางใหญ่บอกใครๆ ว่า ตนเองมาจากเมืองพาราณสี เที่ยวมามากินปลาในสระอยู่บ่อยๆ วันหนึ่งเห็นปูนาออกมา ร้องถามว่า “ปู มึงมาอยู่ที่นี่ อาหารการกินก็ไม่มีไม่กลัวตายรี จะตามกูไปไหม เมืองพาราณสี มีอาหารเยอะแยะ” “กูไปไม่ได้ กูไม่มีปีก” ถ้ามึงจะไปจริง ๆ กูจะเอาตามไป ถ้าอยู่ที่นี่ตายเลย น้ำก็จะแห้ง มึงจะกินอะไร” “ไปก็ไป” ปูก็เกาะปีกนกกระยางพาบินไปจนถึงแม่น้ำใหญ่ เอาปูลงแม่น้ำ แล้วบอกว่า ปูกินปลาในหนองของอาจารย์หมด เทวดาลงมาตัดสินว่า นกกระยางทำบาป กินปลาในหนองของอาจารย์จนหมดแล้วยังไปกล่าวโทษปูอีก จึงต้องถูกลงโทษให้หากินในน้ำ

“แม่ทิ้งใจบุญ”

แม่ทิ้งเป็นกุนตุ๊กยาก เป็นกุนปาณีปานอม เป็นไปวัดกำไปวัดโตยเป็น มีน้อยก็ทำน้อยมีนีก่า
ทำนิก โจ้ยแปงถนนหนทาง อยู่มาเรื่อย ๆ กุนก็ทำบุญโตยเป็น

อันนี้เอาไว้อธิบายหื้อลูกหลายเขานี้ฟัง คู่วันนี้หนา อีแม่ก็เป็นกุนเข้าวัดเข้าวา เป็นกุนถือศีล
แปด เขาเป็นกุนนำลูก นำหลานตานเหมือนเป็น แม่ทิ้งใจบุญนี้หนา มีน้อยก็ตามน้อย มีนิกก็ตามนิก

“แม่ทิ้งใจบุญ”

แม่ทิ้งใจบุญ เป็นคนทุกซ่ยาก เป็นคนมีเมตตาปราณี เพื่อนบ้านไปวัด ก็ทำตามได้มีน้อยก็
ทำบุญน้อย มีมากก็ทำบุญมาก ช่วยทำถนนหนทาง อยู่ต่อ ๆ มา ก็มีคนทำบุญตามอย่างแม่ทิ้ง
มากมาย

เรื่องนี้ผู้เล่านิทาน จำไว้อธิบายถึงบาปบุญให้ลูกหลานฟัง ทุกวันนี้ผู้เล่านิทานเป็นคนเข้าวัดฟัง
ธรรม ถือศีลแปด นำลูกหลานให้รู้จักทำบุญทำทาน เหมือนแม่ทิ้งใจบุญ มีน้อยก็ทานน้อยมีมากก็ทาน
มาก

“หมาขนคำ”

เคยมีคนพบฉบับที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ปัจจุบันยังหาไม่ได้ว่าอยู่ที่ใด เนื้อเรื่องเป็นตำนาน
วัดม่อนธาตุ ดอยม่วงคำ เคยเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย แต่ปัจจุบันยังหาผู้ที่เล่าเรื่องนี้ไม่ได้

ปริศนาคำทาย

ชาวไทลื้อลำปาง มีเกม “เล่นทาย” คล้ายกับการเล่นปริศนาคำทายของชาวไทยภาคกลางในการเล่นก็คนก็ได้ แบ่งเป็น 2 ฝ่าย เริ่มต้นให้ฝ่ายหนึ่งทายก่อน หากอีกฝ่ายหนึ่งเฉลยคำตอบได้ จะต้องพยายามหาคำทายมาจนอีกฝ่ายติดขัด เฉลยไม่ได้ อาจมีบทล้อกันเล่น ๆ ว่า “แก้ปัญหาคือโฮลิต โสัดปัญหาหือได้ อย่าไปเป็นคนโตย ล้างโล้ย โซ้ยซ็อน” (แก้ปัญหาคือหลุด สุดปัญหาให้ได้อย่าไปเป็นคนติดตามล้าถั่วยล้างซ็อนให้ผู้อื่น” ฝ่ายทายอาจจะยอมว่า จะเป็นติดตามล้าถั่วยล้างซ็อนให้เพื่อขอให้อีกฝ่ายเฉลยคำตอบที่ติดขัดให้ แต่ส่วนมากฝ่ายถามจะไม่ยอมเฉลยคำตอบจนกว่าอีกฝ่ายจะหาคำถามมาถามแก้จนอีกฝ่ายติดขัด จึงจะยอมแลกคำเฉลยกัน ตัวอย่างปริศนาคำทายของชาวไทลื้อลำปาง มีดังนี้

- อะหยัง ยกตีนข้ามโห โตหาย - สุด
(อะไรยกตีนข้ามหัว ตัวหาย - มั่ง)
- อะหยัง อุ่มลุ่มเต้าฮางหมี่ จะหนี ๆ จักไว้ - ่อ
(อะไร อุ่มลุ่มเท่าร้างหมี่ จะหนี ๆ ซักไว้- เปล)
- อะหยัง โตเท่าจ้าง เข้าบ้านบ่หันฮอย - แอ่ว
(อะไร ตัวเท่าช้าง เข้าบ้านไม่เห็นรอย - แอ่ว, เครื่องมือใส่ข้าวเปลือกที่ฟาดออกจากรวง)
- ด่าอย่างหมู หูอยู่ปาก อะหยัง - หม้อแกง หม้อขาง
(ด่าเหมือนหมู มีหูอยู่ที่ปาก อะไร - หม้อข้าวหม้อแกง)
- ไก่แม่ดำ จำขอบไฮ้อ อะหยัง - กองซี้ควาย
(ไก่แม่ดำ ครอบจำอยู่ริมรั้ว อะไร - กองซี้ควาย)
- ไก่แม่ขาว จำหวานลงจ้อง อะหยัง - ถุยน้ำลายลงช่อง
(ไก่แม่ขาว จำหวานลงช่อง อะไร - บ้วนน้ำลายลงช่อง)
- ในโลกนี้ แมงอะหยังออกลูกตางข้าง
สูงเปียงจ้าง เป็นสังอันใด - ข้าวป้างข้าวสาลี
(ในโลกนี้ แมงอะไรออกลูกตางข้าง
สูงเท่าข้างคืออะไร อันใด - ข้าวฟ่างข้าวสาลี)
- ก้าบหาง เผาโห เข้าโต บู้คั้ง อะหยัง - กุนสุบปูลี
(คาบหาง เผาหัว เข้าตัวไม่รู้ตัว อะไร - คนสุบบุหรี)
- บมีโต บมีตัน มีเกดตียสูงกว่าคุบอาจารย์ - ลม
(ไม่มีตัว ไม่มีตน แต่มีอำนาจมากกว่าคุบอาจารย์ - ลม ซึ่งสามารถพัดทำลายทุกสิ่งทุกอย่างได้)
- เห็ดดอกน้อยมาบ้านเขาเขียว กินคนเดียวมันโตลูกหล้า - กบกินดิน
(เห็ดดอกน้อยมาบ้านเขาเขียว กินคนเดียวเสียงดังอ้ออิงที่ตัวลูกหล้า -กบกินเดือนหรือจันทร์คราส)
- ลูกสามคน หน้ามนเหมือนแม่ อะหยัง - กลองปูลา

(ลูกสามคน หน้ามนเหมือนแม่ อะไรใหญ่ 1 ใบ ใบเล็ก 2 ใบ)	- กลองปฐา เป็นกลองชุด มี 3 ใบ ใบ
- ปู่อยู่ยงน้ำ เป็นปู่สังกะหา	- ปู่แหหาป่า
ปู่อยู่ยงนา เป็นปู่สังจาเจ้า	- ปู่กะลาสาตเข้า
ปู่อยู่หน้าพระเจ้า เป็นปู่สังจาจะนา	- ปู่จุมปฐา
(ปู่อะไรอยู่ในน้ำ เป็นปู่อะไรหนา	-ปู่แหหาปลา
ปู่อยู่ยงนา เป็นปู่อะไรนะเจ้า	-ปู่กะลาสาตข้าว
ปู่อยู่ยงหน้าพระเจ้า (พระพุทธรูป) เป็นปู่อะไรนา	-บูชา , บูชา

บทล้อเล่นของเด็ก

บทล้อเล่นของเด็กชาวลื้อลำปาง มีไม่มาก ส่วนใหญ่เวลาเล่นกัน หากขัดใจกันขึ้นมาจะด่าว่ากันโดยเรียกชื่อพ่อแม่ แล้วโกรธเคืองกัน เลิกเล่นกันในวันนั้น วันหน้ามาตีกันใหม่ ที่จะล้อเล่นแต่ไม่โกรธเคืองกันมีบ้าง เช่น ในขณะที่เล่นกัน แล้วคนใดคนหนึ่งผายลม แต่ไม่รู้ว่าใครจะมีบททนายโดยชี้ที่ละคนว่า “ตด เน่า ตด หนอน พระ อินทร์ สั่ง สอน ชี ม้า ไล่ ฟัน ดวงจันทร์ ลั่นป๊อด” คำว่า “ป๊อด” ไปสิ้นสุดที่ผู้ใด ทั้งกลุ่มจะสรุปว่าผู้นั้นเป็นคนผายลม ซึ่งอาจจะไม่จริงเสมอไป หรืออาจจะใช้บททนายว่า

“จุ่ม จี้ จุ่ม จอก ดอก ปุด ดอก เป้า อี เต่า ทาง เหนือ ตา เมื่อ ตา แขนว บก แวด เข้า จี้ จะ ลี ไป จะ ไล่ อยู่ จะ ลู่ สิบ” คำ “สิบ” ชี้ลงผู้ใด ก็เชื่อกันว่าผู้นั้นผายลม

หรือบางทีเพียงแค่ได้กลิ่นไม่ดี ไม่ทันต้องบททนาย ก็จะมีบางคนร้องเอะอะว่า “หมา โต่โตตด” แล้วความหาตัวต้นเหตุกันจั่วละหวันไป

คำหยอกสาว

คำหยอกสาว หรือ “กำอู้สาว” มีไว้สำหรับให้หนุ่มสาวพูดโต้ตอบ เกี้ยวพาราสีกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อไปแอ่ว “สาวโข่ง” ในประเพณี “ลงโข่ง” หรือ ลงช่วง นิยมให้มีประมาณเดือน 4 เหนือ ตรงกับเดือนยี่ของชาวภาคกลาง ตกกลางคืนในฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว สาว ๆ อายุประมาณ 13-14 ปี หากไม่ปั่นฝ้ายอยู่บ้านตนเอง จะหอบ “ก่ง” เครื่องมือปั่นฝ้ายไปรวมกลุ่มกับเพื่อน ๆ 5-6 คน หากที่นั่งบนนอกขานบนบ้านไม่เพียงพอ อาจจะย้ายไปนั่งที่ลานบ้าน ก่อไฟกองเล็ก ๆ ทำงานกันไปคุยกันไป ฝ่ายชายหนุ่มจะแฉะเวียนไปหา พูดจาโต้ตอบกันด้วยคำหยอกสาว ซึ่งเป็นคำคม แสดงถึงภูมิปัญญาและปฏิภาณไหวพริบ มากกว่ากันสด ๆ ไม่มีการเตรียมถ้อยคำสำนวนมาก่อน เพียงแต่อาจเคยได้ยินได้ฟังต่อ ๆ กันมาจนชินหู บางครั้ง หากหญิงสาวปั่นฝ้ายอยู่คนเดียวอาจจะต้องโต้คารมกับชายหนุ่มหลาย ๆ คน ที่แฉะเวียนมาในคืนหนึ่ง ๆ แต่ถ้าเป็นการลงช่วงแรก ๆ ที่ชายหนุ่มเริ่มแฉะเวียนมาจะ

ประมาณ 4 หุ่ม อาจช่วยกันไต่คารม พอตกลงอาจจับคู่พูดคุยกันเป็นคู่ ๆ เมื่อรู้กันว่าใครเป็นคู่รักใคร มักเรียกว่า “ไต่ป้อ” หมายถึง ชายหนุ่ม “ไต่แม่” หมายถึง หญิงสาว

คำหยอกสาว มีลักษณะเป็นสำนวนโวหาร สัมผัสคล้องจองกัน พูดอย่างหนึ่ง ความหมาย เป็นไปอีกอย่างหนึ่ง เนื้อความโดยทั่วไปคล้ายกับ “คำเครือ” ของล้านนา ชาวไทลื้อปัจจุบันว่าคำหยอกสาวไม่ค่อยได้ ประเพณีลงช่วง ก็สูญไปหมดแล้ว แต่เท่าที่สอบถามจากผู้สูงอายุ¹⁹ ได้ตัวอย่างคำหยอกสาว ดังนี้

เมื่อเห็นชายหนุ่มแฉะเวียนมาที่ “โง่ง” บริเวณปั่นฝ้าย ฝ้ายหญิง “ตกคำใส่” คือกล่าวโต้ตอบว่า

“นั่งเตอะ ๆ อย่าไปนั่งตັตตัง ฟากจะไหล ตังจะไหลซ้อน” ถ้าฝ่ายชายถามว่า

“เอ้อ ปี่หน้อย ปี่หนาน เป็นจะมาเมื่อใด)

(เอ้อ คู่รักของท่านจะมาเมื่อใด)

หรือ “ของเป็น มีเจ้าของแล้วกะ”

(ของท่านมีเจ้าของแล้วหรือยัง)

หรือ “มาบ้านนี้ โโกเป็นจะมีเจ้าละกะ”

(มาบ้านนี้กลัวว่าท่านจะมีเจ้าของแล้วกระมัง)

ฝ่ายหญิงอาจจะตอบว่า

“บมีป้อัยปี่หน้อยปี่หนาน กุนดินเป็นพาน ปี่หนานบ่ถั้น ปี่หน้อยบ่ดำ ปี่หนานบ่ถั้นกุนดิบมา ติมจ้างแก่น”

กุนดิบมาติมจ้างแก่น”

(ไม่มีพี่อานพี่หนาน คนดิบเป็นพาน พี่หนานไม่ทั้ง พี่น้อยไม่ดำ พี่หนานไม่ทั้ง คนดิบมาเต็ม ช่างแก่น)

หรือตอบว่า

“บมีสัคนิด บ่อดิดสัคน้อย เต้าเม้งดงาดำผ่าร้อย”

(ไม่มีสัคนิด ไม่ติดสัคน้อย เท่าเม้งดงาดำผ่าร้อย)

ฝ่ายชายอาจจะตอบว่า

“ป้อัยปี่หน้อยปี่หนาน กุนดีศีลตาน ปี่หนานบ่ถั้น”

(พี่อานพี่น้อยพี่หนาน คนดีศีลตาน พี่หนานไม่ทั้ง)

ถ้าเป็นฝ่ายชาย บอกว่า ไม่มีคนรัก ฝ่ายหญิงอาจจะตอบว่า

“กั้นว่า บมี มี ตุ่มปิดออกตา”

(ถ้าว่าไม่มีแต่มีขอให้ลมพิษออกตา)

“ยังที่บ่ถัก ซ่อนเหมือนกับปลี ยังที่บ่ตี ซ่อนเหมือนกับไก่ย ที่บ่โรยซ่อนเหมือนกับป้าว”

(ยังที่ไม่มาก ซ่อนไว้เหมือนปลี ยังที่ไม่ตี ซ่อนไว้เหมือนกล้วย ที่ไม่รวยซ่อนไว้เหมือน มะพร้าว)

หรือแต่จะสนทนาโต้ตอบกันด้วยประโยคสั้น ๆ ก็ยังต้องแฝงความนัย เช่น ถามว่า กินข้าวกับอะไร คำตอบที่ได้อาจแฝงความนัยต่าง ๆ เช่น

“กินเข้ากับแกงพะผัก”

(กินข้าวกับแกงผัก หมายความว่า รัก ชอบ คนถาม)

“กินข้าวกับแกงกะเพรา ใส่โหระพา”

(กินข้าวกับแกงกะเพราใส่โหระพา หมายความว่า หน่าย ไม่ชอบใจที่จะพูดคุยกับคนถามต่อไป)

“กินข้าวกับแกงหยวก”

(กินข้าวกับแกงหยวก หมายความว่า ต่อว่าคนพูดว่า “สวก” เป็นคนดู พูดจาไม่น่าฟัง

“กินข้าวกับแกงโห่ปากัง”

(กินข้าวกับแกงโห่ปากัง หมายความว่า ชังคนถาม ปากัง เป้าปลาชนิดหนึ่งคล้ายปลาช่อน แต่ตัวลายและมีขนาดเล็กกว่า)

“กินข้าวกับแกงเผ็ด”

(กินข้าวกับแกงเผ็ด หมายความว่า ใจเผ็ดไม่ชอบใจคนถาม) ถ้าฝ่ายชายตอบว่า

“กินข้าวกับแกงกะหล่ำ”

(กินข้าวกับแกงกะหล่ำ หมายความว่า จะอยู่ “มีน” คืออยู่พูดคุยด้วยนาน ติดเป็นยางขุ่น จะไม่ยอมเลิกรากลับบ้านง่าย ๆ)

ถ้าฝ่ายชายพูดเป็นนัย ๆ ว่า จะชวนฝ่ายหญิงตกลงปลงใจด้วย แต่ฝ่ายหญิงไม่ชอบใจ อาจตอบว่า

“แบ่งตบหน่อย น้องนอนปัสตุน แบ่งตบจุน มดฮั่นก็ขึ้น”

(สร้างกระต๊อบน้อย น้องนอนไม่สุดเท้า สร้างกระต๊อบติดดิน มดฮั่นก็ขึ้น หมายความว่า น้องไม่ยินดีจะไปอยู่ด้วย ดูท่าทางแล้วคงจะพาไปลำบาก)

หากมีการนัดหมายว่าวันรุ่งขึ้นจะมาพูดคุยกันอีก แต่ฝ่ายชายมาช้า ฝ่ายหญิงอาจ “ตกคำใส่”

“เด็กมามีอกอ๊ ดาววิพอเผย ไก่บ๊อขันเลย จุ้น้องนั้งถ้า”

“ตึกมาขนาดนี้ ดาวเหนือขึ้น หลอดไฟน้องคอยจนไก่ขัน”

ฯลฯ

คำสั่งสอน

ชาวไทลื้อ มีวิธีสั่งสอนลูกหลานทั้งด้วยการกระทำ เช่น ผู้เฒ่า ปู่ ย่า ตา ยาย จะ นำลูกหลานให้ถือศีลกินทาน ให้ดูเป็นตัวอย่างและยังมีบทพาสั่งสอนให้ปฏิบัติตาม มีบทสั่งสอนที่มีสัมผัสคล้องจอง ให้ทั้งข้อคิดและง่ายต่อการจดจำไปปฏิบัติ เช่น

- “อย่าอยู่กวนแคว อย่าแควเป็นหมู อย่าอู้กัณดั่ง อย่าฟังคำส่อ”
(อย่าเห็นแก่ตัว เอาตัวรอดคนเดียว อย่าเอาแต่คบเพื่อเที่ยวเล่น อย่าพูดคุยกันดั่งและอย่าเชื่อฟังคำพูดส่อเสียด)
- “แม่ยิงแม่มาย อย่าไปก้างกายโหล่”
(เป็นหญิงเป็นนาง อย่าไปยื่นคางกายรั้วพูดกับเพื่อว่าคนนั้นว่าคนนี่)
- “แม่ไม้อะนัณ แม่มันตาจ้ง แม่นั่งขายศอก”
(อย่าเอาแต่มัวสุมส่งเสียงดัง หรือเอาแต่แต่งตัว งานบ้านงานเรือนไม่ใส่ใจ)
- “สอนให้รู้จักเลือกคบคนว่า “อู้กุนไบ่ผ้าไม้ติดตาม อู้กุนผญา ผ้าไม้ล่องข้อ ”
- (คบกับคนพาลคนไม่ดี จะมีแต่ปัญหายุ่งยากเหมือนผ้าไม้ไม่ติดตา ถ้าคบคนมีปัญหาก็ทำสิ่งใด จะสะดวกสบายเหมือนผ้าไม้ไม่มีตา จะล่องง่ายตายไปหมด)

ฯลฯ

คำอวยพร

ชาวไทลื้อลำปาง มีประเพณีอาบน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ในเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งถือว่าเป็นวันปีใหม่แบบเก่า เช่นเดียวกับชาวล้านนาทั่วไป ประเพณีดำหัวของชาวไทลื้อลำปาง นอกจากจะเป็นโอกาสให้ลูกหลานจะพากันนำน้ำสัปปายะไปสระสรง รดน้ำดำหัวผู้ที่ตนนับถือแล้ว เป็นโอกาสให้ "คู่หมาย" ของชายหนุ่ม ซึ่งตกลงจะแต่งงานกันไว้ตั้งแต่เดือน 4 เหนือ (เดือนยี่) และจะแต่งประมาณเดือน 8 เหนือ (เดือน 6) ระหว่างนี้ต้องผ่านเทศกาลสงกรานต์ จึงต้องไปแสดงความเคารพนับถือพ่อแม่ฝ่ายชาย โดยการตักน้ำจากบ่อบ้านของตน หาบไปบ้านพ่อแม่ของฝ่ายชาย พร้อมกับน้ำสัปปายะเพื่อใช้ดำหัว หากอยู่ไกลคนละหมู่บ้าน ก็จำเป็นต้องหาบผ่านทุ่งไร่ ทุ่งนา บางทีอาจต้องไปคนเดียวหรืออาจชวนเพื่อนสนิทไปด้วย ไปถึงล้งหม้อ ล้งโอง ตักน้ำใส่ให้เต็ม ทั้งน้ำดื่ม น้ำอาบ ให้พ่อแม่ฝ่ายชาย เป้าการกระทำที่สาว ๆ สมัยก่อนชายอายุเยอะเงินมาก แต่จำเป็นต้องทำ ในระหว่างที่เป็นคู่หมายนี้ ทั้งฝ่ายชาย ฝ่ายหญิงจะไม่ค่อยได้พบหน้ากัน เห็นกันจะอายมาก เป็นที่น่าเอ็นดูแก่พ่อแม่ฝ่ายชาย ซึ่งมีหน้าที่จะต้อง "ปิ่นปอน" หรืออวยพรให้ลูกหลาน เมื่ออายุมากขึ้น ผู้เฒ่าชาวลื้อสมัยก่อนจึงจดจำคำอวยพรกันได้ยาว ๆ กันเกือบทุกคน แต่ปัจจุบันหาคนให้พรเพราะยืดยาวได้ค่อนข้างยาก

ตัวอย่างคำอวยพรลูกหลานวันขึ้นปีใหม่²⁰ ใช้ในโอกาสที่ลูกหลานมารดน้ำดำหัว

"อา.....วันนี้ ก็เป็นวันดี นัตถะขันตี ปีเก่าเก่าเนาไปแล้ว ปีใหม่แก้ว ยอดพญาวัน ก็มาเจ้ามาฮอดมาถึง แก่เฮาข้าเจ้า จู้ผู้จู้ขุน บ่ละเสี้ยงฮิต บ่ลิตเสี้ยงคอง ปาเพณิตามทำนองคองแห่งอริยสัจ ปุริสเจ้าดังหลาย บัดนี้มาก็มีลูกหลาน มีมธุปวารราชดวงดอก เข้าดอก ดอกไม้ลำเตน และน้ำสัปปายะมาขอสมมาการว่าสันนี้เป็นแท้ดีหลี เจตโรธรรมา อันว่าธรรมดั่งสี่ เดินสัพพะแก้วมีมุงหมอก อันว่า สัพพะสันติโย เจ้าลงนามผิผ่อง เปนดีจะกะป็น สัพพะโรโค อันว่า พญาอิโรคา มีหลายสิ่งหลายอัน หื้อกลับม้วยละมิงละไป มะโนจึงเฮียงแก้วใจบ่เศร้า อายุยืนวรรณะขออายุหมั่นยืนยาว ลูกหลานอยู่ดังนี้ มีค่าความสนุกเท่า ๆ ไปพายหน้า หน้าจุ่มกินดี อยู่แต่ดีหลี เยะการเยะงานดี ก่าแต่นักเทอญ"

"อา.....วันนี้ ก็เป็นวันดี นตถ ขนตี ปีเก่าก็เนาไปแล้ว ปีใหม่แก้วยอดพระยาวัน ก็มาเจ้ามารอดมาถึง แก่เราข้าเจ้าทุกผู้ทุกคน บ่ละเสี้ยงยังริต บ่ลิตเสี้ยงยังคล่องประเพณี ตามทำนองคลองแห่งอริยสัจปุริสเจ้าทั้งหลาย บัดนี้มาก็มีลูกหลาน มีมธุปวารราชดวงดอก ข้าวตอก ดอกไม้ลำเทียน และน้ำสัปปายะ (มา) กันเทอญ ละชะข้าวตอก มาขอสมมาการว่าวันฉัณนี้เป็นแท้ดีหลี เจตโรธรรมาอันว่าธรรมทั้งสี่เดือน สัพพะแก้ว มีมุงหมอก อันว่า สัพพะสันติโย เจ้าลงนามผิผ่องเป็นที่จะกะพัน สัพพะโรโค อันว่า พยาอิโรคา มีหลายสิ่งหลายอันให้ม้วยละมิง (ตาย) ลงไป มะโน จึงเฮียง (ดั่ง)" แก้วใจบ่เศร้า อายุยืนวรรณะ ขออายุหมั่นยืนยาว ลูกหลานอยู่ทางนี้มีแต่ความสนุกเท่า ๆ ไปพายหน้า หน้าจุ่ม กินดี อยู่แต่ดีหลี ทำการงานดีแท้หนักเทอญ